

Oase

Heemtuingsids

Wegwijzer voor natuurrijke
tuinen en parken in
Nederland en Vlaanderen

Landelijke Werkgroep
Heem- en Natuurtuinen

Colofon

Willy Leufgen en Marianne van Lier

OASE HEEMTUINGIDS

Wegwijzer voor natuurrijke tuinen en parken
in Nederland en Vlaanderen

De Oase Heemtuingsids is een uitgave van de
Landelijke Werkgroep Heem- en Natuurtuinen.
Deze werkgroep verzorgt ook o.m. de uitgave
van **Oase**, het tijdschrift voor heem- en natuur-
tuinvrienden, dat 4 maal per jaar verschijnt.

© Landelijke Werkgroep Heem- en Natuurtuinen
Secr. : Westeind 13, 9636 CC Zuidbroek (NL)
Tel. : 05980-91138.

1^e druk: OASE HEEMTUINGIDS, april 1992

2^e druk: november 1992

ISBN 90-9005024-8

De gegevens in deze gids zijn bijgewerkt tot
oktober 1992 en worden verstrekt onder voor-
behoud van wijzigingen.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van ge-
gevens uit deze gids, in welke vorm dan ook
is uitsluitend toegestaan na voorafgaande
schriftelijke toestemming van de auteurs.

De gids is te bestellen door **f 15,-** over te maken
op giro **6318003** van de Landelijke Werkgroep
Heem- en Natuurtuinen te Munstergeleen,
onder vermelding van 'Oase Heemtuingsids'.

Druk: Volharding Groningen

Foto omslag: Dr. J.P. Thijssepark in Amstelveen
Foto: Hein Koningen

De uitgave van deze gids werd mede mogelijk
gemaakt door financiële steun van
WNF Nederland, WNF België en de
Cruydt-hoeck, Groningen.

Inhoud

Voorwoord 5
Inleiding 7
Leeswijzer 9
Toelichting 10

Groningen 13
Friesland 20
Drenthe 27
Overijssel 32
Flevoland 41
Gelderland 44
Utrecht 66
Noord-Holland 75
Zuid-Holland 104
Noord-Brabant 130
Limburg 148
Vlaanderen 160

Adressen 170
Register 172

Voorwoord

Deze gids is een vervolg op het door het IVN uitgegeven en zeer lezenswaardige rapport 'Heem- en natuurtuinen geïnventariseerd' van dezelfde auteurs. Hierin worden allerlei aspecten van deze tuinen behandeld. Opvallend is de sterke stijging van het aantal heemtuinen (inclusief natuurtuinen) in de laatste tijd.

Wordt het ideaal van Dr. Jac. P. Thijsse dan nu werkelijkheid? Als ideaal stelde hij zich in de steden een reeks heemtuinen (toendertijd door hem instructieve plantsoenen genoemd) voor die zodanig verspreid zijn dat ieder binnen een kwartier te voet zo'n tuin kan bereiken. Voor grote steden als Amsterdam, Den Haag en Rotterdam achtte hij (ongeveer een halve eeuw geleden!) twintig van dergelijke tuinen wel voldoende.

De groei van het aantal heemtuinen is stellig gestimuleerd door de sterke achteruitgang, vooral in de laatste halve eeuw, van onze natuur. Ondanks de vele inspanningen voor het natuurbehoud neemt de nivellering van onze landschappen nog steeds toe en zijn vele vroeger algemene plante- en diersoorten tot zeldzaamheden geworden. Het presenteren van de bedreigde streekeigen flora en fauna in tuinen en parken is daarom een goede zaak. Een goede natuur- en milieueducatie is een sterke stimulans voor het natuurbehoud.

Nog op andere wijze zijn heemtuinen van belang voor onze natuur. Door de aanleg van deze tuinen, en in het bijzonder van natuurtuinen, is veel ervaring opgedaan omtrent de natuurontwikkeling. Dit houdt in het weer laten ontstaan van natuurlijke levensgemeenschappen in gebieden waar de natuur sterk achteruitgegaan of verdwenen is. In veel tuinen zijn langs natuurlijke weg weer soortenrijke levensgemeenschappen ontstaan waaronder gemeenschappen die in Nederland en Vlaanderen sterk bedreigd zijn. Natuurtuinen zijn derhalve een kleinschalig voorbeeld of model van wat er in het groot volgens het Natuurbeleidsplan (1989) gebeuren moet: de omvorming van grote oppervlakten landbouwgrond tot natuurgebied.

Natuurtuinen kunnen zo een belangrijke bron van kennis en inspiratie zijn voor mensen die zich op enigerlei wijze met natuurontwikkeling bezig houden. De gids wijst ze de weg. Verder zal deze publicatie van veel waarde zijn voor personen die zich met heemtuinen bezighouden of zich daaromtrent willen oriënteren. Hierdoor alsmede door het tijdschrift 'Oase' (eveneens een loffelijk initiatief van Marianne van Lier en Willy Leufgen) zijn er goede contacten mogelijk en kunnen ervaringen en ideeën worden uitgewisseld.

Tenslotte geeft de gids aan alle belangstellenden ruime informatie omtrent heemtuinen in Nederland en Vlaanderen.

Ik hoop dat deze publicatie een sterke stimulans zal zijn voor een verdere groei van het aantal heemtuinen zodat de gids spoedig verouderd zal zijn en door een nieuwe en uitgebreide editie moet worden opgevolgd.

Ger Londo

Inleiding

Bij ons onderzoek naar heem- en natuurtuinen in 1988 ontdekten wij, dat er sinds 1925 op allerlei plekken in dorpen en steden *natuurlijke* tuinen en parken waren ontstaan. Na een enkele maanden durende zoektocht vonden wij destijds ca. 100 locaties.

Vaak waren deze **oases**, hoewel zeer de moeite van een bezoek waard, niet gemakkelijk te vinden. Het idee, een gids uit te geven, speciaal bedoeld voor deze tuinen en parken werd in die periode geboren.

Het idee mocht vervolgens enigszins rijpen. Naar aanleiding van reacties op ons rapport "Heem- en natuurtuinen geïnventariseerd" (uitgegeven door het IVN, Amsterdam in mei 1990) werd in oktober 1990 in Soest de Landelijke Werkgroep Heem- en Natuurtuinen opgericht. Ook Vlaamse collega's bleken in onderlinge samenwerking geïnteresseerd. Paul Stryckers van het Centrum voor Natuurbeschermingseducatie v.z.w. in Antwerpen speelde hierbij een voortrekkersrol.

In mei 1991 verscheen het eerste nummer van **Oase**, tijdschrift voor heem- en natuurtuinvrienden. De mogelijkheid, elkaar 'op papier te ontmoeten' was geboren en 'in het echt' gebeurt dit nu ook steeds vaker.

Deze gids wil in de toekomst aan deze onderlinge samenwerking een stimulerende bijdrage leveren. Hij is dan ook zeker niet in de laatste plaats bedoeld voor mensen, die in Nederland en Vlaanderen actief zijn betrokken bij heemtuinen en -parken en die de behoefte voelen, ook eens over het eigen tuinhek te kijken.

Maar ook initiatiefnemers voor **nieuwe** natuurrijke tuinen en parken zullen in deze gids een schat aan informatie vinden, die voor hen van belang kan zijn. De gids

maakt het immers mogelijk **die** tuinen en parken te gaan bezoeken, die qua doelstellingen, grootte, ligging, beheersvorm e.d. overeenkomsten vertonen met het type tuin, dat men zelf wil gaan aanleggen en beheren.

Tenslotte is de gids bedoeld voor al die mensen, die een beetje 'tuingek' zijn en speciaal voor dit soort tuinen een zwak hebben.

Wij gaan ervan uit, dat wij u, waarschijnlijk behorend tot een van de bovengenoemde categorieën, niet hoeven te vertellen dat de omschreven tuinen en parken 'niet altijd op hun hoogtepunt zijn'. Het seizoen speelt daarbij een rol, maar soms heb je ook de pech dat een tuin net gemaaid is en een bloemrijk hooiland slechts stoppels laat zien of dat de beheerder net drie weken met vakantie is en de vervanger toch minder verstand van zaken blijkt te hebben...

In de gids zijn zo min mogelijk waardeoordelen opgenomen. Ook wij zagen de tuinen en parken niet altijd in 'optima forma', maar beseffen maar al te goed welke toevalsfactoren bij een éénmalig bezoek een rol kunnen spelen.

Maar vaak waren we wel degelijk behoorlijk onder de indruk van de tuinjuweeltjes, die we op de meest onverwachte plekjes in Nederland en Vlaanderen tegenkwamen. We wensen onze lezers graag evenveel plezier toe bij het ontdekken van deze **oases!**

De tuinen en parken die in deze gids beschreven staan hebben een aantal belangrijke eigenschappen met elkaar gemeen: het zijn **openbaar toegankelijke gebiedjes**, gelegen op een **duidelijk aangegeven, soms afgebakend terrein, waar voor een belangrijk deel of zelfs uitsluitend planten groeien die tot de inheemse flora worden gere-**

kend. De tuinen en parken worden gebruikt voor **natuureducatieve** en/of -**recreatieve** doeleinden en met deze doeleinden voor ogen zijn ze ook ontworpen en aangelegd.

Naast de **166 hoofdportretten** zijn in de gids nog een dertigtal tuinen en parken in het kort omschreven, die óf semi-openbaar zijn (gelegen bij scholen, ziekenhuizen e.d.) óf nog niet officieel geopend zijn óf niet aan alle criteria voldoen, maar toch zeer interessant kunnen zijn voor heemtuin vrienden.

Er zijn in de gids ook tuinen en parken beschreven die deel uitmaken van een groter complex, b.v. een botanische tuin. We hebben ons hierbij beperkt tot die tuinprojecten, die ofwel een aparte heemtuin bevatten of aangeven in de toekomst meer aandacht te willen besteden aan de heemtuinelementen die reeds aanwezig zijn. Ook de aanwezigheid van andere, meer natuurlijke tuingedeelten kon een doorslaggevende rol spelen of een tuin wel of niet vermeld werd.

De informatie in deze gids is gebaseerd op de gegevens, die tuinmedewerkers ons d.m.v. ingevulde enquêteformulieren verstrekten. Verder ontvingen wij van veel projecten folders, brochures, boekjes, verslagen, plannen enz. waarvan wij dankbaar gebruik gemaakt hebben.

Maar deze gids zou waarschijnlijk niet tot stand gekomen zijn, wanneer wij niet zélf het merendeel van de tuinen en parken hadden gezien. Bij het schrijven van de 'portretten' hadden we steeds concrete beelden voor ogen. Dit bleek heel inspirerend te werken.

Het zal duidelijk zijn, dat een deel van de informatie geen eeuwigheidswaarde heeft: telefoonnummers en openingstijden wijzigen regelmatig, de natuur

staat niet stil enz. De gegevens zijn allemaal zo nauwkeurig mogelijk overgenomen en dubbel-gechecked, maar wij zijn er zeker van, dat er bij al die informatie foutjes, onduidelijkheden en onjuistheden ingeslopen zullen zijn. Wij willen u als bezoeker of tuinmedewerker vragen, ons deze door te geven. Al te storende fouten kunnen wij in ons tijdschrift "Oase" vermelden, zodat al heel wat geïnteresseerden zo gauw mogelijk op de hoogte van correcties zijn.

Tot slot hartelijk dank aan iedereen, die ons op de een of andere manier geholpen heeft bij de totstandkoming van deze gids:

* Financiële en morele steun ontvingen wij van het **Wereld Natuur Fonds Nederland en België, van de Cruydt-hoeck Groningen en van Drukkerij "De Volharding" in Groningen.**

* **Paul Stryckers** uit Antwerpen heeft ons een grote dienst bewezen, door tuinen in Vlaanderen te traceren en de medewerkers te vragen, de enquêteformulieren in te sturen.

* Aan **Marc Houben** danken wij de mooi verzorgde provinciekaartjes. Hij moest hiervoor heel wat uren kaartjes 'scannen'.

* **Alle mensen, die bij de tuinen in deze gids betrokken zijn, danken wij voor de informatie, die wij van hen schriftelijk of telefonisch ontvingen en voor al het materiaal, dat zij ons toestuurden.**

* Dank ook aan alle **Oase-abonnees**, die ons **foto's en dia's** toezonden. Wij kozen uiteindelijk voor een dia, die **Hein Koningen** uit Amstelveen ons van het Dr.J.P.Thijssepark in Amstelveen opstuurde. Een moeilijke keuze, want ook bij de overige inzendingen zaten prachtige foto's en dia's.

Leeswijzer

De *Nederlandse* tuinen en parken zijn ingedeeld per **provincie**. De provincie Zeeland ontbreekt. Er *was* ooit een heemtuin in Burgh-Haamstede en er *komt* waarschijnlijk een nieuwe heemtuin in de buurt van Domburg, maar dit is informatie voor een volgende uitgave.

De *Vlaamse* tuinen zijn niet naar provincies ingedeeld. Zij kunnen tot nu toe nog op één overzichtskaart van Vlaanderen worden ingetekend.

Vervolgens hebben we de tuinen en parken gerangschikt per **plaats**. Deze plaatsen staan in alfabetische volgorde. Wanneer er meerdere tuinen in één gemeente zijn, staan deze ook weer zo veel mogelijk in alfabetische volgorde. In Leeuwarden en in Amstelveen, waar meerdere heemtuinen zijn, die door dezelfde dienst worden onderhouden is de informatie over de tuinen in enigszins afwijkende vorm gerangschikt.

De **omschrijvingen per tuin** beginnen met het **tuinadres** en de **naam en het telefoonnummer van een contactpersoon**, gevolgd door de nadere omschrijving van de **ligging en bereikbaarheid** van de tuin in kwestie.

Wij hebben zelf ervaren, hoe moeilijk veel tuinen te vinden zijn en dat geldt met name voor gebruikers van het openbaar vervoer. Wij hebben daarom enige extra moeite gedaan, uit te zoeken, hoe de tuin of het park het gemakkelijkst met openbare vervoersmiddelen te bereiken is.

Ook eventuele fietsverhuur-mogelijkheden op stations zijn vermeld. Zelf hebben wij ervaren, dat dit een zeer gunstige vervoersmogelijkheid is. Je ziet gelijk meer van de omgeving en bent niet afhankelijk van vaak ongunstige busaansluitingen.

Het blokje **algemene informatie** wordt

steeds afgesloten met informatie over de **openingstijden** en **toegangsvoorwaarden**.

De variatie in openingstijden is heel groot in *heemtuinland*: van 'altijd open', via 'van zonsopgang tot zonsondergang' tot (zeer) beperkte openingstijden.

De entree is overwegend gratis, maar een aantal tuinen, meestal deel uitmakend van grotere tuincomplexen, zoals universitaire horti e.d. vragen wél entree. In het algemeen kun je stellen, dat honden in heemtuinen en -parken minder graag geziene gasten zijn. In het kwetsbare tuinmilieu veroorzaken zij al gauw grote schade.

Andere toegangsvoorwaarden, die soms genoemd worden, zoals "geen bloemen plukken of uitsteken", "niet te veel lawaai maken", "hier niet fietsen of bromfietsen" veronderstellen wij bij onze lezers als vanzelfsprekend bekend en wij hebben ze derhalve niet opgenomen in het informatieblok.

Wel willen wij in deze leeswijzer nog iets kwijt over de mate van toegankelijkheid van tuinen en parken voor rolstoelgebruikers en andere minder valide tuinbezoekers: het aantal tuinen en parken, dat echt goed toegankelijk is voor deze groep mensen is tot nu toe gering. Informatie hierover is in die gevallen apart vermeld. Dat wil overigens nog niet zeggen, dat alle andere tuinen en parken helemaal niet toegankelijk zijn voor mindervaliden. Wij raden u aan hierover eventueel van tevoren contact op te nemen.

Op dit informatieblok volgt dan steeds een min of meer uitvoerige beschrijving van iedere tuin, waarin o.a. het **jaar van aanleg, ontwerp, aanleg, grootte van de tuin, landschapselementen/biotopen/vegetaties e.d., bijzondere planten en dieren en beheersaspecten** aan de orde komen.

In een apart hoofdstukje kan men lezen, welke **faciliteiten** u als **bezoeker** kunt verwachten. Voor **groepen** zijn na telefonische afspraak bijna altijd **rondleidingen** mogelijk. Voor mensen, die de tuin of het park liever individueel willen verkennen staat vermeld welke informatie men kan verwachten (naambordjes, brochures, folders enzovoort).

Achter een groot aantal van deze 'faciliteitenblokjes' hebben wij nog - natuurrecreatief gezien - interessante informatie uit de directe tuinomgeving toegevoegd. Het gaat daarbij veelal om fraaie natuurgebieden ("de grote schaal") of andere interessante tuinen in de nabijheid van de beschreven tuin (het 'Handboek Natuurmonumenten' vormt voor het plannen van interessante toeren een ideale bron).

De gids eindigt tenslotte met een adreslijst van **kwekers** van wilde planten en van **natuur- en tuinorganisaties** die in heemtuinen direkt of zijdelings een rol spelen.

Toelichting

Er bestaat nog steeds enige verwarring omtrent de begrippen die gebruikt worden in *heemtuinland*.

Heemtuin (of heempark als het om een groter terrein gaat) wordt tegenwoordig in het algemeen beschouwd als het overkoepelende begrip voor al die tuinen en parken waar de inheemse flora een toonaangevende rol speelt.

Wanneer het voornamelijk gaat om het bereiken van een grote soortenrijkdom aan wilde, inheemse planten spreken we van **wilde plantentuinen** (analoog de titel van het boek, dat in 1974 bij het IVN verscheen en dat geschreven werd door J. Landwehr en C. Sipkes). Het onder-

houd in dit type tuinen bestaat o.m. uit selectief wieden en snoeien. Er wordt voorgekweekt en uitgeplant. Waar kennis, vaardigheden en 'groene vingers' van de hovenier gepaard gaan met een goed ontwikkelde kennis (van de oecologie) van de plantesoorten kan in dergelijke tuinen de **schoonheid** van wilde planten optimaal tot haar recht komen.

Het begrip **natuurtuin** of -park wordt meestal gebruikt, wanneer men zich richt op het ontwikkelen van vegetaties, inclusief de daarbij behorende fauna. Door de toegenomen oecologische kennis, die door Dr. G. Londo in zijn praktijkgerichte boek 'Natuurtuinen en -parken' (tweede druk 1987) naar de schaal van tuinen en parken werd vertaald, is het nu ook voor 'leken' mogelijk geworden, op meer natuurlijke basis aantrekkelijke tuinen en parken te laten ontstaan. Het is daarbij vooral van belang gebleken dat een uitgangssituatie gekozen wordt, die de gewenste plantengemeenschappen goede kansen biedt. Het beheer in dergelijke tuinen heeft veel overeenkomsten met natuurbeheer. Een goed aangelegde en beheerde natuurtuin heeft dan ook sterk het karakter van een kleinschalig natuurgebied.

Een klein aantal heemtuinen gebruikt de term '**landschappentuin**'. Als je een landschappentuin zou definiëren als een tuin (of park) waar hoofdzakelijk landschappen en/of landschapselementen te zien zijn, is dit begrip van toepassing op de meerderheid van de heemtuinen en -parken. Vaak gaat het de initiatiefnemers van heemtuinen immers expliciet om het laten zien van *landschapselementen, die in de directe omgeving van de tuin voorkomen of in het verleden voorkwamen*. Soms beperkt men zich niet tot de eigen regio, maar heeft men ook de voorwaarden geschapen voor

landschapselementen, die men uit andere delen van het land kent en waardeert. Zo vinden we in sommige heemtuinen ook buiten de Zuidlimburgse regio *holle wegen, bronbosjes en kalkgraslanden*. Deze 'landschappentuinen' kunnen zowel het karakter van wilde plantentuinen als van natuurtuinen hebben, afhankelijk van onder meer de uitgangssituatie, het beheer en de mate van 'natuurlijkheid' of 'cultuurlijkheid' van de gekozen landschappen en landschapselementen.

Tenslotte zijn er nog een klein aantal tuinen in deze gids opgenomen, die strikt genomen niet allemaal tot de heemtuinen behoren: de '**ecologische tuinen**' (soms ook wel wilde tuinen genoemd).

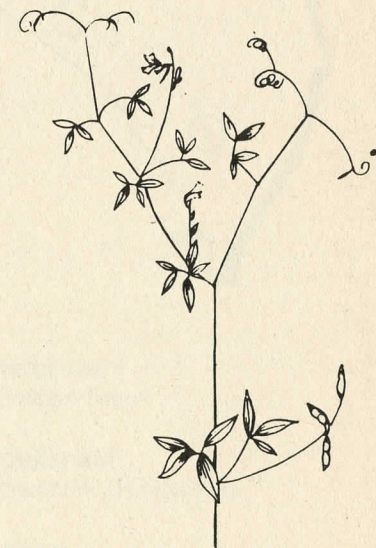
Hier vinden we soms naast wilde, inheemse planten ook gecultiveerde en/of exotische planten. Geïnspireerd door het spraakmakende boek 'Natuur uitschakelen, natuur inschakelen' van L. Le Roy werden zowel in Nederland als daarbuiten tuinen en parken ontwikkeld, die geen natuurtuinen zijn in de bovenbedoelde zin maar die wel zeer natuurlijk overkomen.

Tot slot nog een opmerking over de begrippen *tuin* en *park*.

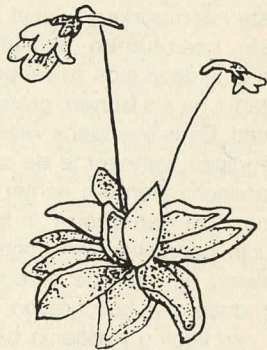
Deze begrippen worden in de praktijk tamelijk willekeurig gebruikt. Hoewel de meeste heemparken relatief groot en de meeste heemtuinen relatief klein zijn, staan er in deze gids zowel **parken**, kleiner dan 1 ha als **tuinen**, groter dan 10 ha vermeld. Dit is overigens vaak heel goed te begrijpen wanneer je de context kent. De landschappentuin achter bezoekerscentrum 'De Aanschouw' in Hoenderlo is met zijn oppervlak van ongeveer 12 ha weliswaar een van de grootste objecten die in deze gids beschreven staan, maar door zijn ligging middenin het Nationaal **Park De Hoge Veluwe** (5450 ha) is het begrip 'tuin' toch weer volledig op zijn

plaats.

Dat het ook 'andersom' kan blijkt in Oosterbeek. Hier ligt een heempark van 0,35 ha. Ondanks het feit dat dit park kleiner is dan de meeste heemtuinen, maakt het door zijn natuurlijke reliëf en afwisselende begroeiing met veel bomen inderdaad een parkachtige indruk.

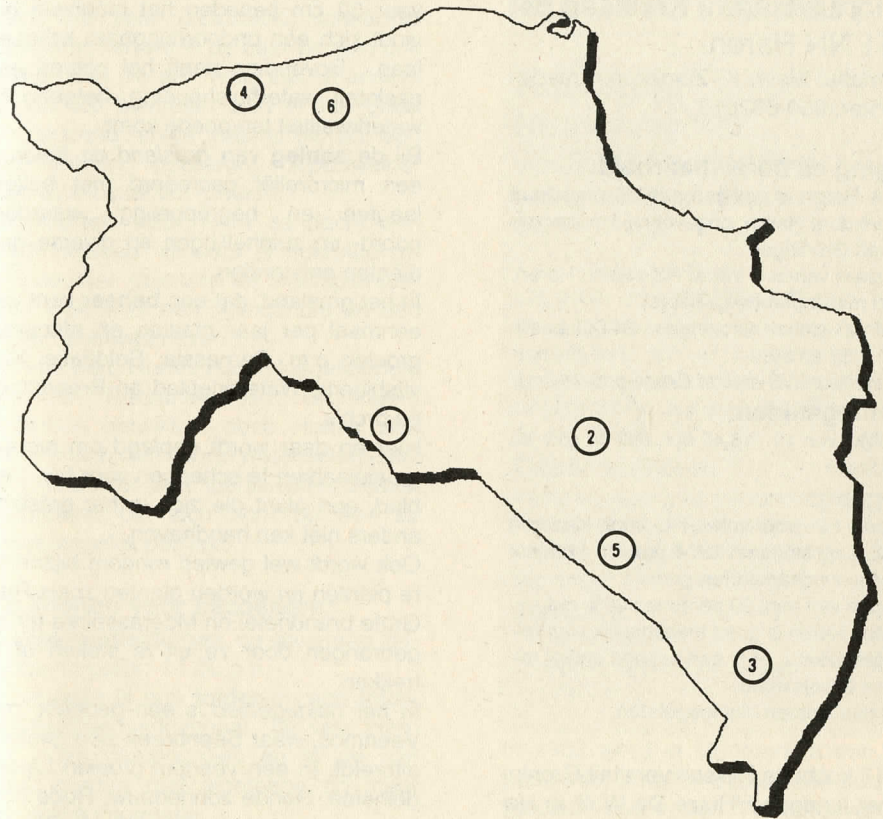

Rankende helmblom

Vetblad

Groningen

Haren

1. Laarmantuin in Hortus Haren

Muntendam

2. Heemtuin

Mussel

3. "In 't moeras"

Pieterburen

4. "Domies Toen"

Stadskanaal

5. Heempark / Kruidentuin

Warffum

6. Kerknatuurtuin

Haren

Laarmantuin

in Hortus Haren, Kerklaan 34
9751 NN Haren

Informatie: Mevr. K. Zomer, p.r. mede-
werkster, 050-632010.

Ligging en bereikbaarheid:

Hortus Haren is gelegen aan de noordkant
van het dorp Haren, ongeveer 5 km ten zui-
den van Groningen.

Openbaar vervoer: Vanaf NS-station Haren,
ca. 20 min. lopen (wegwijzers).

Vanaf NS-station Groningen: GADO buslij-
nen 51, 53 en 59.

Fietsverhuur: NS-station Groningen (5 km).

Openingstijden:

Dagelijks van 10 - 16.45 uur, ook op zon- en
feestdagen.

Toegang:

* Entree: f 9,- voor volw., f 4,- voor kinderen
tot 12 jaar, kinderen tot 4 jaar en houders
van Museumjaarkaarten gratis.

Groepen van min. 20 personen 20% red.

* Hortus Haren is goed toegankelijk voor rol-
stoelgebruikers. Er is een beperkt aantal rol-
stoelen beschikbaar.

* Honden worden niet toegelaten.

In 1917 kocht de Rijksuniversiteit Gronin-
gen het landgoed 'Huize De Wolf' in Ha-
ren. Omstreeks 1930 werd hier begon-
nen met de aanleg van een grote **wilde-
plantentuin**. Het werd het levenswerk
van hortulanus **E. Laarman**, naar wie de
tuin tegenwoordig genoemd wordt.

Het was zijn opzet, de wilde planten te
laten groeien in een zo natuurlijk mogelijk
milieu, waarbij hij vooral omstandigheden
wilde scheppen die door de voortschrij-
dende mechanisatie en de cultuurtechni-
sche maatregelen in de landbouw
schaars dreigden te worden. Hij dacht

daarbij aan vochtige heide, blauwgras-
landen, hoogvenen e.d.

De **uitgangssituatie** in Haren was (en
is) relatief gunstig: de bodem bestaat uit
zand met een hoog leemgehalte. Onge-
veer 50 cm beneden het maaiveld be-
vindt zich een ondoordringbare keileem-
laag. Bovendien heeft het gebied een
gesloten waterhuishouding, hetgeen de
waterkwaliteit ten goede komt.

Bij de **aanleg** van *grasland* en *heide* is
een microreliëf gecreëerd met bulten,
laagten en begreppeling, waardoor
noord- en zuidhellingen en diverse gra-
diënten ontstonden.

In het grasland, dat een **beheer** kent van
eenmaal per jaar maaien en afvoeren,
groeien o.m. Parnassia, Soldaatje, Kie-
vitsbloem, Waterdrieblad en Breedbladi-
ge orchis.

Hier en daar wordt geplagd om nieuwe
groeiplaatsen te scheppen voor b.v. Vet-
blad, een plant die zich in het grasland
anders niet kan handhaven.

Ook wordt wel gewied rondom bijzonde-
re planten en worden planten zoals Riet,
Grote brandnetel en Moeraspirea terug-
gedrongen door ze uit te steken of te
trekken.

In het *heidegebied* is een gedeelte met
Veenmos, waar Beenbreek zich gestaag
uitbreidt. In een *veenput* groeien Laven-
delheide, Ronde zonnedaauw, Rode bos-
bes en aan de schaduwzijde de Zweede-
se kornoelje. Aangrenzend bevindt zich
de *gagelvallei*, waar naast de geurige
Gagel ook de Rijsbes en de Moeraswes-
penorchis in grote aantallen voorkomen.

In het *arboretum* is een collectie bomen
aangeplant in een natuurlijk aandoend
bos, compleet met een goed ontwikkelde
struik- en kruidlaag. Dit arboretum heeft
het karakter van een *stinzenbos*. De rij-
ke bloei van stinzenplanten is in het
voorjaar een lust voor het oog. Ook

bosplanten als Eenbes, Dalkruid, Krans-
salomonszegel en Boswederik zijn hier
te vinden. In het *gemengd bos* en in het
pinetum vinden we als ondergroei o.a.
Zevenster en Witte klaverzuring.

Naast de vele (zeldzame) inheemse
soorten treffen we in de Laarmantuin ook
planten aan die afkomstig zijn uit andere
landen. Zo bevinden zich in het gras-
landgedeelte enige rotsmuren en een
met stenen bezaaide "*Alpenweide*"
waar alpine planten groeien.

Diersoorten waar extra aandacht aan
wordt besteed: vlinders (vlinderplanten-
tuin) en bijen (bijenstal en drachtplanten-
tuin). Ook is er een insectarium en een
'project zoetwaterleven'.

In 1990 werd Hortus Haren losgekoppeld
van de Rijksuniversiteit Groningen.
Sindsdien ontwikkelt deze Hortus zich
van een tuin met vooral wetenschappelij-
ke waarde tot een toeristisch-recreatief
themapark, dat zich richt op een zo
breed mogelijk publiek.

Faciliteiten voor bezoekers:

Groepsrondleidingen op aanvraag da-
gelijks mogelijk: f 1,50 p.p.

Bij de balie is een **folder** en een **infor-
matiegidsje** verkrijgbaar. Bij veel plan-
ten staan naambordjes en in de tuin
staan borden met algemene en meer
specifieke informatie.

Er is een *paviljoen* met restaurant en
een *winkel* waar o.a. tropische produk-
ten en souvenirs te koop zijn.

Regelmatig worden er op het grote pu-
blik gerichte activiteiten georganiseerd,
zoals tentoonstellingen, markten en
beurzen (b.v. plantenbeurzen, boeren-
markt, wijnmarkt, kerstmarkt e.d.).

Andere tuingedeelten in Hortus Haren:
*een grote rotstuin, een Groningse boe-
rentuin en de grote tropische kas. Een*

*'natuurlijke tuin' werd onlangs aangelega
en een 'natuurbos' is gepland.*

Muntendam

Heemtuin

Nieuweweg 125

9649 AD Muntendam

Informatie: Dhr. K. Steenberg, 05987-24261.

Ligging en bereikbaarheid:

Heemtuin Muntendam ligt aan de westkant
van het dorp, richting Tripscompagnie.

Openbaar vervoer: Vanaf NS-station Gro-
ningen: GADO buslijn (1)74, halte 't Loeg,
15 min. lopen.

Openingstijden:

Van zonsopgang tot zonsondergang.

De bezoekersruimte is geopend van maan-
dag t/m vrijdag 9-16 uur, zondag (juni t/m
september 14-17 uur).

Toegang:

* Entree gratis

* Honden zijn niet toegestaan.

In 1982 werd in Muntendam een scha-
penweijte, omzoomd door een bosstrook
(geplant: begin jaren '70) omgevormd tot
een heemtuin met een oppervlakte van
ruim 3 ha. De bovenste laag voedselrijke
grond werd afgegraven en met de pleis-
tocene zandgrond die daarbij aan de opp-
ervlakte kwam werd zó geschoven dat
er o.a. een grote *voedselarme vijver* en
een *moeras* ontstonden: een zeer gun-
stige uitgangssituatie voor een **heemtuin
op natuurlijke basis**. Na dit grove, ma-
chinale werk, is door een groep vrijwilli-
gers in het kader van een werklozenpro-
ject o.a. een grote muur gebouwd, zijn er

dijkjes opgeworpen, *greppels* gegraven en werd heidestrooisel en heideplagsel uit Drenthe opgehaald en over het hoger gelegen deel van het terrein verspreid. Een *bospoel*, *heideven*, *paddepoel* en een *bosruïne* volgden in een later stadium. Er werd voornamelijk gezaaid, maar hier en daar ook wel geplant. Bijvoorbeeld Beenbreek in het moeras en verschillende orchideeënsoorten bij de vijver. Deze orchideeën waren afkomstig van een industrieterrein, waar hun toekomst onzeker was. De voedselarme taluds van de greppels bleken de ideale vestigingsplaats voor Ronde en Kleine zonedauw en Moeraswolfsklauw. Maar ook Dophei en Gagel bloeien hier volop. In het *bosgedeelte*, dat onderdeel uitmaakt van het terrein werden natuurtechnische maatregelen toegepast als ringen, (gedeeltelijk) omtrekken van bomen e.d. Hierdoor ontstond een natuurlijker aandoend bos, waarin veel paddestoelen voorkomen. Een apart gedeelte van het bos werd ingericht als *stinzenbos*.

In 1984 werd een grote kruidentuin aangelegd met ongeveer 130 plantesoorten in perken.

In 1988 werd Heemtuin Muntendam uitgebreid met een *natuurontwikkelingsgebied* van 3,5 ha, ontworpen door E. Luiten (SBB), waar op vergelijkbare wijze als in de 'oude' heemtuin een voedselarme en gradiëntrijke uitgangssituatie werd geschapen. Hier is niet gezaaid of geplant en het is de bedoeling dat op deze 3,5 ha de natuur zich in haar eigen tempo kan gaan ontwikkelen. Voor de regelmatige bezoeker van de tuin zullen hier dus alle successiestadia te zien zijn. Speciale aandacht voor **dieren**: In het zg. bijenbos staat een bijenstal. De kruidentuin is een eldorado voor insecten, de 'oude' heemtuin is door zijn inrichting zeer in trek bij padden en kikkers.

Het ligt in de bedoeling dat Heemtuin Muntendam in de nabije toekomst nog verder zal worden uitgebreid en dat er in het kader van de Herinrichting van de Oude Veenkoloniën in de directe omgeving van de tuin ca. 50 ha bos zal worden aangelegd.

Faciliteiten voor bezoekers:

Groepsrondleidingen zijn mogelijk na telefonische aanvraag: 05987-24261.

In de kruidentuin staan naambordjes bij de planten. In de bezoekersruimte zijn folders en informatiegidsjes verkrijgbaar. Hier liggen ook natuurboeken en tijdschriften ter inzage.

Er zijn honingproducten en plantjes te koop. Koffie en thee zijn verkrijgbaar en in de zomer is er een terrasje.

Enkele keren per jaar worden themadagen georganiseerd: in de lente is er een **plantenruilbeurs**, in de zomer een **kruidendag** en in de herfst een **paddestoelendag** (data telefonisch aanvragen).

* * *

In **Sappemeer**, ongeveer 4 km ten westen van Muntendam is op het terrein van de **Dorpsgemeenschap voor Zwakzinnigen 'Nieuw Woelwijk'** begin jaren '80 een grote natuurtuin aangelegd (het gehele park is ca. 50 ha groot). Net als in Muntendam is ook hier de voedselrijke bovenlaag over een groot oppervlak verwijderd, waarna er zaadhoudend maaisel van een natuurgebied bij de Drentse A is uitgestrooid. Hier ontwikkelde zich een interessante vegetatie met o.m. verschillende soorten Orchideeën en Klokjesgentiaan. Het beheer bestaat behalve uit de bekende natuurbeheersmaatregelen als maaien en afvoeren ook uit begrazing door pony's en schapen.

Mussel

"In 't moeras"

Molenweg

Informatie: Mevr. H. Hernamt-Stomphorst, 05994-54390.

Ligging en bereikbaarheid:

"In 't moeras" ligt aan de oostkant van het dorp Mussel. Bij het huis Molenweg 13 is een ingang. Mussel ligt aan de weg van Musselkanaal naar Onstwedde, in het zuidoosten van de provincie Groningen.

Openbaar vervoer: Vanaf NS-station Emmen, belbus lijn 15 naar Mussel. Rijdt alleen op verzoek. Vooraf telefonisch een afspraak maken: 05970-23000.

Openingstijden:

De tuin is altijd toegankelijk. Het tentoonstellingsgebouwtje op afspraak.

Toegang:

* Entree gratis

Langs de oever van de Mussel A is op initiatief van de Gemeente Stadskanaal en "Plaatselijk Belang" in het midden van de jaren '80 op 0,75 ha een *moerasgebied* gereconstrueerd. Het is de bedoeling het terrein in 1992 uit te breiden tot ongeveer 1 ha. Dan zal er ook ruimte zijn voor o.a. weide- en bosplanten.

Een kruidentuin, een bijenstal en een kleine dierenweide met schapen, geiten en kippen maken deel uit van dit natuureducatieve project, dat geheel wordt onderhouden en beheerd door vrijwilligers.

Er is een **ooievaarsnest** geplaatst en voor de kinderen is er in de nabijheid een zg. Indianenbos aangelegd.

Faciliteiten voor bezoekers:

Rondleidingen zijn mogelijk na telefonische afspraak: 05994-54390.

Enige keren per jaar worden er speciale activiteiten georganiseerd, zoals een **paasactie** en een **oogstmarkt** (op Monumentendag) met o.a. een tentoonstelling, verkoop van planten, zaden, kruiden, zelfgemaakte azijn, jams e.d.

"In 't moeras" ligt aan een fietsroute van 36 km "Tussen Klap en Wold". De routebeschrijving is verkrijgbaar bij de VVV-kantoren in Sellingen en Stadskanaal.

Pieterburen

"Domies Toen"

Hoofdstraat

Informatie: Dhr. K. van Nierop, beheerder, 050-424193 en Mevr. A. M. Bakker-Willems, 05958-1434.

Ligging en bereikbaarheid:

De ecologische tuin 'Domies Toen' ligt voor de oude N.H. Kerk van Pieterburen op het terrein van de voormalige pastortuin.

Openbaar vervoer: Vanaf NS-station Groningen, buslijn 68 naar Pieterburen.

Openingstijden:

De tuin is altijd toegankelijk.

Toegang:

* Entree gratis

* Honden aan de lijn.

Deze van oorsprong 18de eeuwse pastortuin (1 ha) wordt gekenmerkt door een tuinaanleg in de Engelse Landschapsstijl met een bochtige vijver, een kettingbrug en statige bomen.

De tuin werd in 1962 door mevr. Clevering-Meyer heringericht tot een Botanische Streektuin met een verzameling kruiden en oude cultuurplanten, afkomstig van klooster-, borg- en oude boer-